

ІРИНА ГРИЦИК
«ЛЕТІЛА ЗОЗУЛЯ ТА Ї СТАЛА КУВАТИ...»
(СИМВОЛИ ПТАХІВ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ)

З давніх-давен таємничість світу птахів приваблювала людину, полонила її уяву. Сама прив'язана до землі, людина по-своєму осмислювала незрозуміле, намагалася наблизити до себе недосяжне. Тож і не дивно, що майже весь життєвий досвід народу, його мрії та сподівання, прагнення і відчуття можна «прочитати» за тим чи іншим орнітологічним образом у фольклорі. Воля *сокола*, всевідання і дар пророкування *зозулі*, незалежність і гордість *орла*, вірність і краса *лебедя* — ці та інші образи птахів, їхньої поведінки є одним із найцікавіших аспектів міфопоетичного розуміння світу кожного народу.

Образ зозулі у сприйнятті українців є давно усталеним і незаперечним символом пророкувань і всевідання. Згадаймо хоч би поширене у народі переконання, що вона може навіщувати літа, «попередити», скільки ще людині залишилося жити або й напрозорити майбутній достаток. Ця бездомна пташина, за висловом М.Костомарова, є безпристрасним і вірним органом долі, нерозривно зв'язаним з людиною.

Однак специфіка цього орнітосимволу в українській народній творчості, на відміну від, скажімо, поезії народів західноєвропейських, полягає в тому, що зозуля віщує не лише тривалість життя, а й часто виступає злою віщункою, пророчицею лиха, неминучої, невідворотної біди. Особливо це виявляється у жанрі балади, для якої характерний трагізм сюжету. Тут кування зозулине у заспіві балади чи вплетене у структуру паралелізму неодмінно пов'язується з нещастям, задалегідь сигналізує про сумне, а то й трагічне завершення.

Взагалі в українських народних баладах спостерігаємо кілька ситуацій, коли образ зозулі стає стрижневим символом у реалізації мотиву трагедії, нещастя. Наприклад, для всіх видів балад — історичних, про кохання, побутових — чи не найпоказовішим є значення орнітосимволу «*зозуля* — вісниця смерті», коли пташина повідомляє родину про загибель когось із її членів:

—Зозуле, зозуле, чого ти все куєш?
Чи ти, зозуленько, моє горе чуєш?
—Якби не чувала, то я б не кувала.
Вмерла твоя ненька, — ти й досі не знала.

(Балади. Народна творчість. — К.: Дніпро, 1987. — С. 196).

Зозуля, тісно пов'язана з мотивом нещастя, смерті, часто стає уособленням невтішної жінки (матері, сестри, нареченої, коханої), яка оплакує вбитого чи померлого, тужить на його могилі.

Ой летіли зозуленьки та сказали ку-ку!
— Подай, подай, мій миленький,
хоть правую руку.
— Ой рад би я, моя мила, обидві подати,
Насипали сирій землі — не можна підняти.

(Балади. Кохання та дошлюбні взаємини. — К.: Наук. думка, 1987. — С.48).

Безпосередньо з мотивом смерті пов'язаний образ зозулі-плакальниці. Так, за свідченням М.Костомарова, мати, що плаче над могилою сина, теж зображена у вигляді зозулі. Однак спостереження над функціонуванням цього образу в українських народних баладах дають підставу стверджувати, що символіка зозулі-плакальниці стосується не лише образу матері, а й захоплює у своє семантичне поле також образи сестри й коханої. Яскравим підтвердженням цього є сюжетний розвиток балади «Ой летіла стріла», де тужити на могилу вбитого одночасно прилітають три рябенькі зозулі — «матінка рідна», «миленька» та «сестриця».

Інше семантичне наповнення виявляє орнітосимвол *зозуля* у тих баладах про кохання, де птах несе закоханому парубкові чи дівчині сумну звістку про одруження чи зраду коханої або коханого: Ї узяв козак тройзілля копати, Взяла над ним зозуленька кувати:

— Ой не копай, козаче, тройзілле.
Вже в Ганнусі з іншим весілле.

(Балади. Коханья..., с 234).

У баладах про кохання зозуля має здатність передбачати майбутнє (не просто повідомляти про лихо, а застерігати героя від можливої небезпеки). Найяскравіше це виявляється у тих баладах, які розповідають про зраду дівчини коханим:

У полі береза суха — не зелена, да гей,
А на тій березі зозуля кувала,
Зозуля кувала, всю правду казала.
Не ходи, козаче, під мою комору,
Я дівка молода, боюсь поговору.

(Балади. Нар. творчість..., с. 90).

Коли молоду, довірливу дівчину підстерігає спокуса чи інша небезпека, всевідаюча зозуля застерігає її.

У баладах родинно-побутового змісту поширеним є значення орнітосимволу *зозуля* як нещасливої жінки (матері, дружини, невістки, дочки тощо), котра оплакує свою долю. Чи не найпопулярнішим, найбільш розвиненим, надзвичайно стилістично виразним можемо визнати значення «зозуля — нещасна мати». Неухильно супроводжуваний образами суму, жалю, плачу наприклад, постійними, практично невід’ємними елементами таких контекстів є епітети на зразок *жалібненько*, *жалісненько*, *сумно*, активні дієслова *плаче*, *сумус*, *заводить* (у значенні «плаче»), ридає, що створює передчуття якогось неминучого лиха.

У вишневім садку *зозулька кує*, *Ходить матінка та все сумує*. А все *сумус*, а все *заводить*, Що вона свого сінка не видить. Не можемо оминати увагою також образ зозулі як символу безталанної дочки:

— Ой ти, стара мати, послухай мене,
Що ж то за зозуля так рано кує?
— Ой то не зозуля, не зозулечка,
Ой то наша дочка — лиха долечка.

Цікаво, що для балад такого змісту дуже характерним є мотив перетворення нещасливої жінки в зозулю як спосіб звільнення від гнітючої реальності, шлях порятунку, полегшення свого життя. Вона прагне подолати межу своїх страждань, домогтися бажаного спокою і щастя, що, на її думку, можливо «під материним облаком». Тому й звертається до Бога з проханням про перевтілення.

Взагалі у міфологічних уявленнях українців мотив перетворення жінки в зозулю є досить поширеним і традиційним. Корені такого міфопоетичного уособлення, очевидно, сягають прадавніх часів. Згадаймо — уже в «Слові о полку Ігоревім» стужена, згорьована Ярославна прагне «зигзицею полетіти» до свого полоненого чоловіка, допомогти йому. Однак в народних баладах мета перетворення молодої жінки у зозулю є цілком іншою, навіть протилежною — вона сама потребує захисту, заспокоєння, хоче знайти розуміння і підтримку в батьківському домі.

Часто такому перевтіленню передує довгий і важкий час терпіння, страждання, а отже, воно має своєрідне градаційно-кульмінаційне значення: коли у приймах стає зовсім нестерпно, тоді молода жінка, перекинувшись в сиву зозуленьку лине додому, «у вишневий сад», «калиновий гай», «під материн облак» тощо.

Очевидно, тут не зайвим буде звернути увагу і на символіку кольористичного означення-епітета до слова-образу *зозуля* у таких контекстах. Епітет *сива* — не просто природне забарвлення, а своєрідний показник пережитих страждань, колір тривоги і невпевненості, намагання захиститися, сховатися.

Як бачимо, хоч символіка образу зозулі є досить розгалуженою в українській баладі, однак у всіх варіантах чітко простежується зв’язок із семою нещастя, лиха, недолі. Зрештою, саме в такому семантичному ключі, зумовленому народною традицією, реалізується цей орнітосимвол і в баладах літературного походження.